

нути кризи) і наслідок. Ці елементи розміщують в причинній і часовій послідовності.

Наратив відкриває що-небудь про оповідача або про те, що подій означає для оповідача. Наратив містить оцінку та використовує емоції для того щоб, дати цю оцінку.

Наратив подає інформацію в інтегральній манері, виражаючи значення описаного досвіду в рамках контексту більшої оповіді. Наратив примиряє усі протиріччя, несумісності, невідповідності. Якщо у мові є паузи, незакінчені речення тощо, це може свідчити про неподолану травму. Отже, послідовної історії недостатньо для констатації когерентності наративу. Наратив має переносити емоційно важливу інформацію [6, р. 127-139].

Вважаємо, що обізнаність із наведеною вище однією із моделей наративної когерентності може стати доволі корисним інструментом в руках дослідника усної історії, що має справу з потенційно травматичними свідченнями. Адже при інтерв'юванні та обробці отриманого матеріалу, він не лише зможе проаналізувати зміст свідчень та їх форму (послідовність оповіді, наявність розривів в оповіді та пауз в мові тощо), а й також звертатиме увагу на включеність оповіді до загального пер-

сонального наративу та його часового, соціального та особистого контекстів.

1. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Й. Рюзен ; пер. з нім. В. Кам'янець. — Л.: Літопис, 2010. — 353 с.
2. Alexander J. Cultural Trauma and Collective Identity / Alexander J. The Meaning of Social Life. A Cultural Sociology. — Oxford: Oxford University Press, 2003. — 296 p.
3. Andrews M. Beyond narrative: The shape of traumatic testimony // Beyond narrative coherence. Ed. by M. Hyvarinen. — 2010. Amsterdam. — 196 p.
4. Brockmeier, J. Language, experience, and the 'traumatic gap'. In L.C. Hyden & J. Brockmeier (Eds.), Health, illness and culture: Broken narratives. London: Routledge, 2008. — P. 16-35.
5. Caruth C. Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History. — Baltimore: John Hopkins UP, 1996. — 168 p.
6. Hunt N. Memory, War and Trauma. Cambridge. — 2010. — 232 p.
7. Erickson, K. A New Species of Trouble: The Human Experience of Modern Disasters. NY: Norton, 1994. — 264 p.
8. Kansteiner W., Weillbock H. Against the concept of cultural trauma // Media and Cultural Memory. An international and Interdisciplinary Handbook. — Berlin, 2008. — P. 229-241.
9. Coleman, P.G. 1999. 'Creating a life story: the task of reconciliation', The Gerontologist 39: 133-9.
10. LaCapra D. Writing History, Writing Trauma, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001. — 248 p.
11. LaCapra D. Representing the Holocaust: History, Theory, Trauma. — Ithaca, 1995. — 248 p.
12. Volkan V. Transgenerational transmissions and chosen traumas // www.vamikvolkan.com/Transgenerational-Transmissions-and-Chosen-Traumas.php

Надійшла до редколегії 13.03.12

О. Пагіря, асп.

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ВОЯКІВ УПА КРИЗЬ ПРИЗМУ УСНОЇ ІСТОРІЇ

У статті за допомогою джерел усної історії розкриваються повсякденні практики вояків УПА.

In the article on the basis of oral history sources everyday life of Ukrainian insurgents is revealed.

Повноцінне вивчення історії Української повстанської армії (УПА) не можливе без застосування сучасних досягнень наукової методології та спеціальних методик історичного пізнання. Слабо актуалізованим у цьому відношенні залишається використання методу усної історії для вивчення окремих аспектів українського повстанського руху часів Другої світової війни та повоєнної доби, не досяжних дослідникам для розкриття за допомогою лише документальної спадщини. Зокрема, до специфічних і традиційно маргіналізованих проблем в історії українського самостійницького руху 1940-1950-х років належить історія повсякдення. В українській історіографії наукові студії з цієї тематики зазначеного профілю є радше винятком [23], аніж правилом, і аж ніяк не можуть конкурувати із працями військового та політичного плану.

Натомість зміщення уваги з евентуального (дослідження подій) до структуралістського (вивчення структур та явищ) дискурсу із використанням сучасних прийомів усної історії дасть можливість розкрити маловідомі (зазвичай непомітні для дослідницького ока) проблеми історії українського повстанства, зокрема із залученням нового джерельного матеріалу у вигляді записів усних свідчень вояків УПА, здійснених автором у 2008 році.

Загалом опитуванням було охоплено близько 30 вояків і старшин УПА, які походили з різних українських земель (Закерзоння, Волинь, Галичина), де найбільш активно розгорнулася діяльність українського національно-визвольного руху у 1940-1950-х роках. Серед свідків були представники різних соціальних груп (селяни, робітники, інтелігенція), переважно вихідці із села, представники обох статей, яким на момент участі в УПА було щонайменше 15-16 років. До розробленого питальника були включені запитання, які стосуються продовольчого, господарського, медичного та соціокультурного аспектів функціонування українського повстанства у 1940-х рр. Зокрема, анкета охоплювала такі проблеми історії повсякдення як харчування, обмундирування, гігієна, медицина, дозвілля, свята та обряди, гендерні та сексуальні відносини тощо.

Фундаментом бойової активності та живучості українського повстанського руху була система господарського забезпечення, яка базувалася на самоорганізації та самозабезпеченні ("тут треба було все здобути: зброю здобути, мундир добути, продовольство...") [19]. Без неї, як і без соціальної підтримки, в принципі не можливе було тривале існування УПА як організованої партизанської формації.

На нижчому рівні продовольчим і господарським забезпеченням українських повстанських загонів займалися станичні (своєрідні підпільні старости по селах), які контролювали заготівлю і резервацію харчів, одягу, обмундирування, зброї, медикаментів, предметів побуту, і таємно доставляли їх до призначених місць, звідки майно забиралося повстанцями. Станичні підпорядковувалися господарським референтурам мережі ОУН(б) у Західній Україні. Інколи існували спеціальні господарські відділи, які займалися заготівлею продовольства [15].

Спираючись на мережу націоналістичного підпілля, господарчі здобували необхідні для УПА продовольство, зброю та медикаменти, як за допомогою регулярних збірок серед населення, так і за посередництвом таємних закупівель по містах через своїх людей в аптеках, поліції, державних господарствах тощо. Найбільш розвинуті господарські структури УПА існували на Волині (протягом другої половини 1943 — першої половини 1944 рр.), на Закерзонні (у 1944-1947 рр.) та у Карпатах (подекуди до 1947-1949 рр.).

Після приходу радянської влади та репресій НКВС-МДБ на більшості території, що були охоплені повстанським рухом, до 1946 року було ліквідовано розбудовану у період німецької окупації систему постачання з мережею станичних по селах і господарськими складами. Це завдало серйозного удару по економічній складовій українського самостійницького руху, який був змушений змінити тактику своєї діяльності, перейшовши до дій меншими відділами УПА, і водночас перебувати системно господарського постачання.

Головним кредитором інсургентів було місцеве західноукраїнське населення, яке активно підтримувало український національно-визвольний рух, вбачаючи в ОУН та УПА захисників від свавілля окупантів і пов'язуючи з цими структурами реалізацію своїх мрій про відродження незалежної Української держави.

Переважаюча більшість опитаних засвідчує цілковиту добровільність допомоги українським повстанцям їжею, одягом, тканинами, взуттям, шкірою, медикаментами, прихистком з боку населення і навіть вказує на те, що повстанцям заборонялося щось вимагати від селян під час квартирувань по селах [19]. "Підходили господарчі до дядька і кажуть, що от так, треба допомогти. Тоді чоловік п'ять збиралось і давало кабанчика для УПА. Це було абсолютно добровільно, тоді ніхто силою в УПА не брав. Нам люди все давали. Бо кожен знав, що як буде Україна, то люди будуть мати все" [5]. "Давали все, і смажене і печене, і тістечка, і хліб і т. д. А дівчата плели рукавички, шкарпетки, хустинки з надписами "Від Гали", "Дорогим повстанцям", "Дорогим друзям", "Борцям за Україну", – пригадував вояк сотні "Оселедця" (командир – Семен Нечипуренко) на Тернопільщині Петро Касінчук ("Тур") [8].

Хоча архівні документи підтверджують видачу командирами та співробітниками господарських відділів загонів УПА спеціальних списків (запобіжних) [22, с. 42], в яких чітко фіксувався рівень матеріальних потреб українських повстанців, що накладало певні зобов'язання на селян. Однак для переважної більшості українського населення забезпечення "своїх" було більш приємним тягарем, ніж постачання окупантів [19]. Тим більше, що у загонах воювали місцеві хлопці. Були випадки, коли рідні безпосередньо приходили у ліс, щоб принести харчі [7]. Та з наближенням ворога такого роду контакти були суворо заборонені. Під час рейдів у невідомі терени, наприклад на Правобережну Україну, де не існувало розгалуженої мережі підпілля та станичних, повстанці самі заходили до селян і просили їсти [20].

Окрім внутрішніх ресурсів, які зазвичай були недостатніми під час важких боїв і довготривалих рейдів, джерелами для поповнення продовольчих та військових запасів УПА виступали бойові трофеї. Зокрема, у німців та їх союзників відбирали (перед цим реквізовану у селян) худобу та ешелони із продовольством, а також зброю, обмундирування, техніку, медикаменти тощо. Для прикладу, вояк куреня "Рена" (командир – Василь Мізерний) на Закерзонні Євстахій Добровольський зазначає, що в основному його сотня ("Ластівки") харчувалася самостійно, зокрема відбираючи на початку 1945 р. у відступаючих німецьких військ худобу і заготовляючи м'ясо і сало у бочки. "То була залізна порція на випадок, коли людей виселили б в Польщу і ми лишилися би без людей. То ми тоді кормились тим запасом" [4]. Часто худобу та запаси продовольства, відібраних у німців, роздавалися поміж селянами [12].

У радянський період сотні здійснювали напади на колгоспи, радгоспи, господарські склади, магазини сільпо і цим поповнювали свої продовольчі та матеріальні запаси.

Зазвичай вояки УПА харчувалися сухим пайком. Гарячу їжу час від часу мали можливість споживати переважно по селах [3]. За німців при великих повстанських з'єднаннях і загонах існували польові кухні та штати кухарів [7], а у менших відділах для варіння їжі послуговувалися трофейними котелками [2]. Однак після приходу радянської влади ця "розкіш" дуже швидко зникла. В умовах важких боїв і переслідувань з боку каральних військ повстанцям доводилося часто голодувати, не маючи протягом кількох тижнів що їсти [14].

Базами господарки УПА протягом кількох місяців у 1943 р. виступали "повстанські республіки" на Волині (Колківська, Кременецька, Антоновецька, "Січ"), які включали в себе декілька десятків сіл, контрольованих повстанською владою. Тут були облаштовані казарми для вояків, медпункти, лазарети, лазні, м'ясокомбінати, хлібопекарні, тартаки, млини, швейні, взуттєві, шкіряні та майстерні по ремонту зброї тощо. Рівень участі місцевого населення у допомозі повстанцям була у цих регіонах доволі високий. "Там майже не було таких, щоб не працювали в УПА. Моя сестра два роки працювала, моя бабця працювала, лікувала в УПА. Там не було такого, щоб не надавав би допомогу Повстанській Армії... І в нас під час німецької влади німці до нас не заходили, не появлялися. Висіли українські прапори і тризуб. Всю було українське і влада була українська" [16], – згадує працівник швейної майстерні при штабі УПА-"Південь" Дмитро Супінський ("Малий").

У 1943 р. у повстанському заплілі вдалося організувати виготовлення власної уніформи. Приміром, на Волині військову уніформу для повстанців шили по хатах жінки та дівчата [10]. На Кременеччині існували спеціальні швейні майстерні для пошиття повстанського одягу, який виготовляли із домотканого полотна, пофарбованого у зелений колір. Тут також заготовляли взуття [16] і навіть шили білі маскувальні халати [17]. Однак зазвичай спосіб обмундирування вояків УПА носив трофейний характер.

Всі опитані до УПА пішли добровільно за покликом серця без жодного примусу. Зокрема, організаційно-мобілізаційних референтів Рівненського міського та районного проводів Володимир Повстанський відзначав: "Списки мобілізованих не треба було складати, люди самі йшли. Звати не треба було. Ніхто нікого не приневолював. Вони самі звертались – "Направте мене, направте мене" [12]. Хоча з архівних документів відомо, що по селах командування "лісової армії" періодично проводило примусову мобілізацію [21].

Іншою важливою складовою, повстанського повсякдення, окрім харчування та матеріального забезпечення, була гігієна та медичне обслуговування. Відірвані від домашнього вогнища, повстанці були змушені задовольняти свої щоденні гігієнічні потреби у складних умовах, перебуваючи у лісах, хащах, болотах тощо. Під час перманентних боїв і постійних пересувань на це просто не було часу [3].

У теплий період "лісові хлопці" купалися у річках та потічках. У період німецької окупації час від часу могли відвідувати лазні по селах, митися у криницях. Однак в умовах антикомуністичної боротьби така нагода траплялася значно рідше. Брудний одяг переважно прали самостійно по річках, інколи давали для прання жінкам у села, а також медчастинам при відділах [7]. Туалети при загонах зазвичай не облаштовувались і нужду справляли просто неба; інколи викопували спеціальні ями у лісі [19].

Хоча існували окремі випадки наявності перукарів у сотнях і загонах [4] (що вже казати про "повстанські республіки"), однак найчастіше повстанці підстригали один одного і голилися самостійно – "З бородами не ходив ніхто. Військо було чисте і охайне" [4].

Медичну допомогу у відділах надавали санітари (переважно працівниці Українського Червоного Хреста (УЧХ)), лікарі та фельдшери (наявність серед них багатьох євреїв підтверджується матеріалами опитування). Важкопоранених лікували у підпільних шпиталях. У "Колківській республіці" на Волині існувала навіть спеціальна зелена сотня "Чорного", яка займалася збором медикаментів, бинтів та зілля, виготовляла спирт для медичної опіки над повстанцями [11]. У складних умо-

вах збройної боротьби часто доводилося самостійно засвоювати курси першої медичної допомоги і "кожен вояк ставав санітаром" [4]. Опитані засвідчують поширення серед повстанців вошей та корости [8].

У проміжках між боями повстанці займалися військовими навчаннями та різного роду вишколами, чистили одяг та зброю. Розпорядок дня був чітко спланований: підйом, молитва, зарядка, умивання, сніданок, військові заняття і т.д. Важкі регулярні бої та нічні рейди практично не залишали місця у повсякденні повстанців на дозвілля, особливо не вистачало часу на сон та відпочинок в умовах більшовицьких переслідувань після війни. Природною рефлексією на такий стан речей стали випадки, коли повстанці спали під час переходів прямо на ходу [5].

Способом проведення дозвілля можна назвати співання пісень на постої, під час маршів і рейдів, зокрема агітаційно-пропагандистських. "Ми робили пропагандивні рейди сотнями в Словаччину, Польщу та на наші села. В Словаччині ми співали словацьких пісень, а в Польщі – польських, а українцям співали наших українських пісень" [4].

Для більш спокійних часів у загонах утримувалися музичні інструменти (гармоні, акордеони, сопілки, гітари, балалайки, мандарини, бояни, скрипки) і навіть існували цілі хори та духові оркестри [16]. У вільний час від боїв, рейдів та навчань повстанці читали пресу та листівки, зрідка художню та історичні книги, займалися спортом [7]. Часом тихцем грали у карти, шахмати, шашки, піжмурки (з дівчатами) чи слухали радіопередачі [13]. У "повстанських республіках" існували навіть спеціальні драматичні гуртки, які ставили вистави для селян та стрільців, тут вирувало національне життя.

Відпустки воякам зазвичай не давали, побоюючись викриття з боку окупаційної влади та доносу агентів. Відлучення повстанців від загону за дозволом командира відбувалися значно частіше і на довший час у період німецької окупації. На Закерзонні, де сотні діяли поруч із селами, відпустки були звичним явищем [13]. Однак в умовах радянської влади відлучення вояків від відділів ставало доволі небезпечною практикою.

Потрібно відзначити, що вояки УПА, на відміну від учасників підпілля, практично не знали досвіду перебування у криївках. Тільки в умовах антикомуністичної боротьби, коли на передній план висунулася "бункерна війна", а великі загоны УПА були згорнуті і переведені на підпільно-партизанські засади діяльності, повстанці де-не-де були змушені рятуватися від переслідувань, переховуючись у схронах, зокрема на зимовий період. Однак практично найдовше з учасників визвольного руху вони не знали плісняви та сирості підпільного простору – "моєю криївкою був ліс" [4]. Ті з них, які мали можливість побувати у криївці, залишили на найкращі спогади, у порівнянні з їхнім побутом у лісах – "криївки то не є життя, то є жива могила" [2].

Чоловіки-повстанці зазвичай оминають питання про статеві стосунки із жінками під час перебування в УПА. Дівчата були як у медичному персоналі, так і серед стрільців, виконували функції розвідниць, зв'язкових, секретарок, працівниць технічної ланки та господарських відділів. "Як прийшли була яка зв'язкова, а сотня стояла, то всі аж язики вивалювали на тих дівчат" [2], – пригадував вояк сотні "Чорноморця", що діяла на Львівщині у складі куреня "Остапа", Петро Гринчишин ("Клен"). Однак цю сферу намагалося регулювати командування, накладаючи суворі заборони на статеві зв'язки (з огляду на поширення у воєнний час венеричних хвороб) з покаранням за порушення аж до смертної кари [16]. Хоча в окремих випадках, зокрема у сотні "Кармелюка" на Дрогобищині, сексуальні контакти дозволялися командирами тихцем [18].

Водночас суворо каралися будь-які прояви насильства над жінками: "В нас був наказ, щоб не дай Бог ко-

гось образити із дівчат. Це була велика дисципліна по цій справі. Не було випивок, не було п'янок. І дуже ввічливо поводитись із жінками. То дуже була велика шана до жінок. На нас не мав права хтось образитись, щоб там образив дівчину" [9].

Окремі свідки згадують про укладання шлюбів в умовах повстанської боротьби. "Кожен вояк шукав собі дівчину. Було, що офіційно женилися, та це дуже рідко. Але того не хотіли. Бо кожен вояк розумів, що він завтра чи післязавтра загине і лишати жінку саму не хотілося. Але я бачив випадки, коли були шлюби. Дівчина, наприклад, завагітніла. Значить мусів бути шлюб". Однак безпосередньо в загонах весілля не влаштовували – "не було часу балювати", намагалися це робити таємно по селах [4]. Так само народжували дітей поза межами відділів. Брати шлюб могли переважно командири УПА та керівники підпілля ОУН.

При загонах часто функціонували військові капелани [24] як греко-католицького, так і православного віросповідання (часом обидва водночас), які проводили головні обрядові відправи на свята (Різдво, Пасху, Трійцю, Покрову тощо) та у будні: благословляли у бій, проводили ранішню та вечірню молитву, поминали померлих.

Загалом потрібно відзначити, що повсякденний досвід вояків УПА у роки Другої світової війни та повоєнний період був доволі типовим партизанським досвідом виживання та боротьби у складних спартанських умовах, у якому не було часу та умов для задоволення особистих потреб учасників повстанського руху ("то була страшна армія без держави. Ніч не мали – голий, босий" [13]). Окрім цього, на вояків УПА завжди чигала небезпека і смерть, тож елементарні потреби відсувалися на другий план. Простір повсякдення повстанців значною мірою відрізнявся від досвіду учасників підпілля.

1. Інтерв'ю з Гордійчуком Іваном Дементійовичем, 1926 р.н., інтерв'юєр О. Пагіря. – Архів Центру усної історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Архів ЦУІ) Колекція 3. "УПА (1943-1949)" (К.3), Одніця зберігання 2. 2. Інтерв'ю з Гринчишином Петром Михайловичем, 1925 р.н., інтерв'юєр О. Пагіря. – Архів ЦУІ, К. 3, Од. зб. 3. 3. Інтерв'ю з Длугошем Іваном Васильовичем, 1928 р.н., інтерв'юєр О. Пагіря. – Архів ЦУІ, К. 3, Од. зб. 4. 4. Інтерв'ю з Добровольським Євстахієм, 1927 р.н., інтерв'юєр О. Пагіря. – Архів ЦУІ, К. 3, Од. зб. 5. 5. Інтерв'ю з Доманським Володимиром Івановичем, 1927 р.н., інтерв'юєр О. Пагіря. – Архів ЦУІ, К. 3, Од. зб. 6. 6. Інтерв'ю з Іванюком Йосипом Миколайовичем, 1922 р.н., інтерв'юєр О. Пагіря. – Архів ЦУІ, К. 3, Од. зб. 8. 7. Інтерв'ю з Каменюком Оксентієм Михайловичем, інтерв'юєр О. Пагіря. – Архів ЦУІ, К. 3, Од. зб. 10. 8. Інтерв'ю з Касінчуком Петром Юрійовичем, 1929 р.н., інтерв'юєр О. Пагіря. – Архів ЦУІ, К. 3, Од. зб. 11. 9. Інтерв'ю з Мартинюком Петром Пилиповичем, 1922 р.н., інтерв'юєр О. Пагіря. – Архів ЦУІ, К. 3, Од. зб. 12. 10. Інтерв'ю з Мулик Софією Іванівною, 1923 р.н., інтерв'юєр О. Пагіря. – Архів ЦУІ, К. 3, Од. зб. 9. 11. Інтерв'ю з Омельчук Ніною Андріївною, 1922 р.н., інтерв'юєр О. Пагіря. – Архів ЦУІ, К. 3, Од. зб. 15. 12. Інтерв'ю з Прокопчуком Василем Ігнатовичем, 1921 р.н., інтерв'юєр О. Пагіря. – Архів ЦУІ, К. 3, Од. зб. 20. 13. Інтерв'ю з Пурхою Дмитром Івановичем, 1926 р.н., інтерв'юєр О. Пагіря. – Архів ЦУІ, К. 3, Од. зб. 21. 14. Інтерв'ю з Семенюком Філімоном Олександровичем, 1912 р.н., інтерв'юєр О. Пагіря. – Архів ЦУІ, К. 3, Од. зб. 22. 15. Інтерв'ю з Стасюком Георгієм Андрійовичем, 1927 р.н., інтерв'юєр О. Пагіря. – Архів ЦУІ, К. 3, Од. зб. 23. 16. Інтерв'ю з Супінським Дмитром Петровичем, 1929 р.н., інтерв'юєр О. Пагіря. – Архів ЦУІ, К. 3, Од. зб. 24. 17. Інтерв'ю з Тарасом Михайлом Кіндратовичем, 1923 р.н., інтерв'юєр О. Пагіря. – Архів ЦУІ, К. 3, Од. зб. 25. 18. Інтерв'ю з Терлецьким Іваном Степановичем, інтерв'юєр О. Пагіря. – Архів ЦУІ, К. 3, Од. зб. 26. 19. Інтерв'ю з Якимчуком Іваном Федоровичем, інтерв'юєр О. Пагіря. – Архів ЦУІ, К. 3, Од. зб. 29. 20. Інтерв'ю з Ярмольчуком Григорієм Івановичем, 1923 р.н., інтерв'юєр О. Пагіря. – Архів ЦУІ, К. 3, Од. зб. 30. 21. Літопис УПА. Т. 11. Нова серія. Мережа ОУН(б) і заплія УПА на території ВО "Заграва", "Турів", Богун" (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Документи. Упор. В. Ковальчук. – Київ-Торонто: Видавництво "Літопис УПА", 2007. – С. 497. 22. Літопис УПА. Нова серія. Т. 14. УПА і заплія на ПЗУЗ 1943 – 1945. Нові документи. Упор.: В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ-Торонто, 2010. 23. Патриляк І. "Шоденний хліб" курсантів УПА: житлове, матеріально-технічне, продовольче та медичне забезпечення старшинських і підстаршинських щікл УПА (1943-1944 рр.) // Український визвольний рух. – Зб. 3: До 75-ліття Організації українських націоналістів. – Л., 2004. – С. 246-260. 24. Патриляк І., Делятинський Р.. До питання про греко-католицьких капеланів в Українській повстанській армії (1942-1946 рр.) // Галичина. – Івано-Франківськ, 2008. – №14. – С. 223-236.